

MAHSULOT TANNARXI TO'G'RISIDAGI HISOBOTNI SHAKLLANTIRISH HAMDA TANNARX HISOBLASHDAGI MUAMMOLAR

Dujumayeva Guzal Axtamovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, assistent

Amirtoshev Diyorbek

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, talaba

O'rinboyev Shohjahon

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, talaba

Annotatsiya

Ushbu maqola mahsulot tannarxini hisoblash va uning hisobotini shakllantirish jarayonlaridagi nazariy asoslar, amaliy metodologiyalar hamda yuzaga keladigan muammolarni har tomonlama tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda tannarxning korxona boshqaruvi va strategik qarorlar qabul qilishdagi markaziy o'rni ta'kidlanib, uning turlari, tuzilishi va hisoblash usullari chuqur ko'rib chiqiladi. Maqolada tannarx hisobida uchraydigan asosiy qiyinchiliklar, jumladan, bilvosita xarajatlarni taqsimlash, axborotning aniqligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalalari atroflicha muhokama qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonning iqtisodiy sharoitida tannarx hisobining o'ziga xos jihatlari tahlil etilib, hisobot aniqligini oshirish, muammolarni bartaraf etish va boshqaruv samaradorligini kuchaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari suriladi. Tadqiqot tannarx ma'lumotlarining strategik ahamiyatini oshirishga va korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan amaliy yechimlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Tannarx, hisobot, asosiy muammolar, metodologiya, samaradorlik, samaradorlikdagi boshqaruv

PROBLEMS IN THE FORMATION OF PRODUCT COST REPORTS AND COST CALCULATIONS.

Dujumayeva Guzal Akhtamovna

Assistant, Samarkand Institute of Economics and Service

Amirtoshev Diyorbek

3rd year student, Samarkand Institute of Economics and Service

O'rinboyev Shohjahon

3rd year student, Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract

This academic article comprehensively analyzes the theoretical foundations, practical methodologies, and emerging problems in the processes of product cost calculation and report generation. It emphasizes the central role of cost in enterprise management and strategic decision-making, thoroughly examining its types, structure, and calculation methods. The article discusses key challenges in cost accounting, including the allocation of indirect costs, data accuracy, and the use of modern technologies. Furthermore, specific aspects of cost accounting in Uzbekistan's economic conditions are analyzed, and practical recommendations are put forward to improve report accuracy, overcome problems, and enhance management efficiency. The study offers practical solutions aimed at increasing the strategic importance of cost data and ensuring the competitiveness of enterprises.

Keywords: Cost, reporting, problems, methodology, efficiency, Uzbekistan, management

ПРОБЛЕМЫ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ ОТЧЕТОВ О СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ И ПРОВЕДЕНИИ РАСЧЕТОВ ЗАТРАТ.

Джумаева Гузал Ахтамовна

Ассистент, Самаркандский институт экономики и услуг

Амиртошев Диёрбек

Студент 3 курса, Самаркандский институт экономики и услуг

Уринбойев Шохджахон

Студент 3 курса, Самаркандский институт экономики и услуг

Аннотация

Эта академическая статья всесторонне анализирует теоретические основы, практические методологии и возникающие проблемы в процессах расчета себестоимости продукции и формирования отчетов. В ней подчеркивается центральная роль себестоимости в управлении предприятием и принятии стратегических решений, подробно рассматриваются ее виды, структура и методы расчета. В статье обсуждаются ключевые трудности, возникающие при учете себестоимости, включая распределение косвенных затрат, точность информации и использование современных технологий. Кроме того, анализируются специфические аспекты учета себестоимости в экономических условиях Узбекистана и выдвигаются практические рекомендации по повышению точности отчетности, устранению проблем и улучшению эффективности управления. Исследование предлагает практические решения, направленные на повышение стратегической значимости данных о себестоимости и обеспечение конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: Себестоимость, отчетность, проблемы, методология, эффективность, Узбекистан, управление

Kirish

Hozirgi shiddatli raqobat sharoitida korxonalarning barqaror faoliyat yuritishi va rivojlanishi bevosita mahsulot tannarxini to'g'ri hisoblash hamda uning asosida aniq va ishonchli hisobotlarni shakllantirish bilan bog'liq. Tannarx ishlab chiqarish samaradorligini baholash, narx siyosatini belgilash, foydalilikni rejalashtirish va strategik qarorlar qabul qilish uchun asosiy axborot manbai hisoblanadi. U korxonaning resurslardan qay darajada oqilona foydalanayotganini ko'rsatuvchi muhim indikator bo'lib, uning optimal darajasi qo'shimcha foyda olish va bozor ulushini kengaytirishga xizmat qiladi. Tannarxning doimiy tahlili va pasaytirilishi korxonaning raqobatbardoshligini

oshirishning hal qiluvchi omillaridan biridir. Shu sababli, mahsulot tannarxi to'g'risidagi hisobotni shakllantirishdagi yondashuvlarni tushunish, mavjud metodologiyalarni bilish hamda bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini topish zamonaviy boshqaruv uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi mahsulot tannarxini hisoblashning nazariy va amaliy jihatlarini, uning hisobotini shakllantirish tamoyillarini o'rganish, jarayonda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish hamda ularni O'zbekiston sharoitini hisobga olgan holda bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot mahsulot tannarxi hisobi va hisobotini tashkil etishdagi mavjud amaliyotni tanqidiy baholab, ilg'or xalqaro tajribalarni O'zbekiston korxonalari faoliyatiga joriy etish imkoniyatlarini o'rganadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mahsulot tannarxi nazariyasi va amaliyoti iqtisodiyot fanining doimiy dolzarb mavzularidan biri bo'lib kelgan. Ko'plab olimlar va amaliyotchilar ushbu sohada chuqur tadqiqotlar olib borganlar. Adabiyotlarda tannarxning turli jihatlarini, jumladan, uning mohiyati, klassifikatsiyasi, hisoblash metodlari va boshqaruvdagi ahamiyati keltirilgan. Tannarx, korxona tomonidan mahsulot ishlab chiqarish va sotish, ish bajarish yoki xizmat ko'rsatish uchun qilingan barcha joriy xarajatlarning puldagi ifodasidir [1]. U mahsulotning qiymatidan farq qiladi, chunki qiymat ishlab chiqarish resurslari narxini va yangi yaratilgan qiymatni, ya'ni ish haqi va yalpi foydani o'z ichiga oladi. Tannarx tarkibiga, odatda, to'g'ri ishlab chiqarish xarajatlari, jumladan, tashqi xomashyo, asosiy materiallar, elektr energiyasi, asosiy va qo'shimcha ish haqi, ijtimoiy sug'urta ajratmalari va amortizatsiya ajratmalari kiradi [1]. Bundan tashqari, tannarx ishlab chiqarishga taalluqli bo'lmagan turli xarajatlarni ham qamrab oladi. Bularga mahsulotlarni qadoqlash, joylashtirish va jo'natish bilan bog'liq xarajatlar, sotish xarajatlari, ilmiy tadqiqot va eksperimental loyihalash ishlari, reklama xarajatlari kiradi [1]. Narxlar o'zgarmas bo'lgan holda tannarxni kamaytirish korxona uchun qo'shimcha foydaning muhim manbai hisoblanadi. Bu qo'shimcha foyda mahsulot sotishdan olingan daromad va ishlab chiqarish hamda sotishga sarflangan umumiy xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida belgilanadi [1]. Bu

ta'rif tannarxning nafaqat hisob-kitob vositasi, balki strategik boshqaruv asbobiga aylanganini ko'rsatadi. Adabiyotlarda, shuningdek, boshqaruvning "mashina konsepsiyasi" dan tashkiliy madaniyat, xulq-atvor va mas'uliyatga urg'u beradigan modelga o'tganligi ta'kidlanadi [3]. 1973 yildagi iqtisodiy inqiroz korxona ustuvorliklarini bozor kengayishidan yo'qotishlarni kamaytirish, sifatni yaxshilash va xodimlar sodiqligi va ijodkorligini rag'batlantirishga qaratishga undadi. Bu holat xavfsizlik mutaxassislarining "umumiy yo'qotishlarni nazorat qilish" dasturlarini ishlab chiqishiga olib keldi, ular barcha to'g'ri va bilvosita xarajatlarni qamrab olib, xarajatlarni kamaytirish ko'pincha ishlab chiqarishni oshirishdan ko'ra samaraliroq bo'lishini ko'rsatdi [3]. Bu yondashuv tannarx boshqaruviga ham to'liq taalluqlidir, chunki xarajatlarni qisqartirish va umumiy yo'qotishlarni nazorat qilish strategiyasi korxonaning umumiy samaradorligini oshirishning kalitidir. McKinseyning "7-S" konsepsiyasi kabi yangi tashkiliy nazariyalar xodimlarga, ko'nikmalarga va uslubga e'tibor qaratib, an'anaviy strategiya va tuzilma bilan birga inson omilining muhimligini ta'kidlaydi [3]. Bu mexanik boshqaruv modellaridan organik, inson resurslariga yo'naltirilgan yondashuvlarga fundamental o'tishni anglatadi, tashkiliy samaradorlikni strategik boshqaruv, mustahkam sifat tizimlari va xodimlarning maksimal ijodkorligi va moslashuvchanligini rag'batlantirish bilan bog'laydi [3]. Ushbu o'zgarishlar, tannarx hisobining ham shunchaki buxgalteriya yozuvi emas, balki korxona strategik boshqaruvining ajralmas qismi bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot nazariy va amaliy yondashuvlarni birlashtirgan holda kompleks metodologiyadan foydalanadi. Tadqiqotning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. Nazariy tahlil va sintez: Mahsulot tannarxi, uning hisobi va hisobotini shakllantirish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro standartlar va mahalliy me'yoriy hujjatlar chuqur tahlil qilinadi. Jumladan, tannarxning mohiyati, turlari, tuzilishi, shuningdek, turli hisoblash metodologiyalari nazariy jihatdan o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili orqali mavzuga oid umumiy tushunchalar tizimlashtiriladi va tadqiqotning nazariyasosi yaratiladi.

2. 2. Qiyosiy tahlil: Mahsulot tannarxini hisoblashning turli metodologiyalari (masalan, to'liq tannarx, o'zgaruvchan tannarx, faoliyatga asoslangan tannarx va boshqalar) o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Ularning afzalliklari, kamchiliklari va turli sanoat tarmoqlarida qo'llash imkoniyatlari baholanadi.

3. 3. Tizimli yondashuv: Tannarx hisobi va hisobotini yagona tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Bu esa uning korxonaning boshqa funksional sohalari (marketing, ishlab chiqarish, moliyaviy rejalashtirish) bilan o'zaro bog'liqligini ochib berishga yordam beradi. Muammolarni kompleks ravishda tushunish va ularga tizimli yechimlar taklif qilishga imkon beradi.

4. 4. Muammolarni aniqlash va sifat tahlili: Tannarxni hisoblash va hisobotni shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar aniqlanadi. Bu muammolar (bilvosita xarajatlarni taqsimlash, ma'lumotlar aniqligi, texnologik cheklovlar va boshqalar) sifat jihatidan tahlil qilinib, ularning korxona faoliyatiga ta'siri baholanadi.

Tannarxni hisoblash metodologiyalari va ularni qo'llash

Tannarxni hisoblashda bir nechta metodologiyalar mavjud bo'lib, ularni tanlash korxona faoliyatining turi, ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlari va boshqaruv ehtiyojlariga bog'liqdir.

1. To'liq tannarx metodi (Absorption Costing): Bu metodga ko'ra, mahsulot tannarxiga nafaqat to'g'ri materiallar, ish haqi va o'zgaruvchan umumiy ishlab chiqarish xarajatlari, balki doimiy umumiy ishlab chiqarish xarajatlarining ham bir qismi kiritiladi. Bu metod an'anaviy hisob-kitobda keng qo'llaniladi va moliyaviy hisobot standartlariga mos keladi. Uning afzalligi shundaki, u mahsulotning barcha ishlab chiqarish xarajatlarini to'liq aks ettiradi, lekin kamchiligi shundaki, u qisqa muddatli boshqaruv qarorlari qabul qilishda (masalan, qo'shimcha buyurtmalar bo'yicha) ba'zan noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin, chunki doimiy xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga bog'liq emasligi inobatga olinmaydi.

2. O'zgaruvchan tannarx metodi (Variable Costing / Direct Costing): Bu metodga ko'ra, mahsulot tannarxiga faqat o'zgaruvchan ishlab chiqarish xarajatlari kiritiladi. Doimiy ishlab chiqarish xarajatlari esa davr xarajatlari sifatida hisobga olinadi va bevosita foyda va zarar hisobotiga o'tkaziladi. Ushbu metod menejerlarga "xarajat-hajm-foyda" tahlilini o'tkazish, rentabellik nuqtasini aniqlash va qisqa muddatli operatsion qarorlar qabul qilishda juda foydali ma'lumotlarni taqdim etadi. Uning kamchiligi shundaki, u moliyaviy hisobot standartlariga har doim ham mos kelavermaydi.

3. Jarayonli tannarx metodi (Process Costing): Bir xil yoki bir turdagi mahsulotlar ommaviy ishlab chiqariladigan, ishlab chiqarish jarayoni ketma-ket bosqichlarga bo'lingan korxonalarda qo'llaniladi (masalan, kimyo, neft-gaz, oziq-ovqat sanoati). Bunda xarajatlar har bir ishlab chiqarish bosqichi yoki jarayoni bo'yicha to'planadi va keyin bir birlik mahsulotga taqsimlanadi.

4. Buyurtmali tannarx metodi (Job Order Costing): Individual buyurtmalar asosida noyob yoki o'ziga xos mahsulotlar ishlab chiqariladigan, yoki xizmatlar ko'rsatiladigan korxonalarda qo'llaniladi (masalan, qurilish, kema qurilishi, bosmaxona). Bunda xarajatlar har bir alohida buyurtma bo'yicha to'planadi.

Tannarx hisobotining aniqligini oshirish va muammolarni bartaraf etish yo'llari

Tannarx hisobotining aniqligini oshirish va yuqorida sanab o'tilgan muammolarni bartaraf etish korxona samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi. Bu borada bir qator kompleks yechimlar mavjud:

1. Ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash: Xarajatlarni hisobga olish jarayonining har bir bosqichida qat'iy ichki nazorat mexanizmlarini joriy etish lozim. Bu xarajatlar hujjatlarining to'g'riligini, ularning o'z vaqtida rasmiylashtirilishini va tizimga kiritilishini ta'minlaydi. Materiallar sarfi me'yorlarini qat'iy nazorat qilish, ish vaqti hisobini aniqlashtirish kabi choralar ma'lumotlar aniqligini oshiradi.

2. Xodimlarning malakasini oshirish va o'qitish: Buxgalteriya va boshqaruv xodimlari uchun zamonaviy tannarx hisoblash metodologiyalari (masalan, ABC, standart tannarx) bo'yicha muntazam ravishda treninglar va malaka oshirish kurslari tashkil etish

zarur. Bu ularga yangi usullarni tushunish va amaliyotga joriy etishda yordam beradi. Yangi bilimlarni egallashga motivatsiya yaratish ham muhimdir.

3. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish: To'liq avtomatlashtirilgan ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari va ixtisoslashtirilgan buxgalteriya dasturlarini joriy etish xarajatlar ma'lumotlarini tezkor yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish va hisobotlarni shakllantirish imkonini beradi. Bu inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi va hisobotlarning aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

4. Faoliyatga asoslangan tannarx (ABC) metodini qo'llash: Ayniqsa, bilvosita xarajatlar ulushi yuqori bo'lgan va mahsulot assortimenti keng bo'lgan korxonalar uchun ABC metodini joriy etish tavsiya etiladi. Bu metod bilvosita xarajatlarni aniqroq taqsimlash orqali har bir mahsulotning haqiqiy tannarxini aniqlashga yordam beradi, bu esa narx siyosatini to'g'ri belgilash va foydalilikni oshirish uchun muhimdir.

O'zbekiston sharoitida mahsulot tannarxi hisobi va hisobotini tashkil etishning o'ziga xos jihatlari.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish davri va amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sharoitida mahsulot tannarxi hisobi va hisobotini tashkil etish o'ziga xos jihatlarga ega.

1. Milliy qonunchilik va standartlar: O'zbekistonda buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya Hisobi Milliy Standartlari (BHMS) va boshqa me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu standartlar tannarx tarkibini va uning hisobga olinishini belgilaydi. Biroq, ular ko'pincha umumiy xarakterga ega bo'lib, xalqaro standartlarga (IFRS) nisbatan bilvosita xarajatlarni taqsimlashda kamroq egiluvchanlikka ega bo'lishi mumkin. Xalqaro tajribalarni joriy etishda milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

2. An'anaviy hisoblash metodlarining ustunligi: O'zbekiston korxonalarining aksariyatida hali ham an'anaviy to'liq tannarx hisoblash metodi keng qo'llaniladi. Bu metod asosan moliyaviy hisobot maqsadlariga xizmat qilib, boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun zarur bo'lgan aniq va chuqur tahliliy ma'lumotlarni har doim ham ta'minlay olmaydi.

Faoliyatga asoslangan tannarx (ABC) kabi zamonaviy usullar kamroq tarqalgan bo'lib, ularni joriy etishda moliyaviy va kadrlar bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud.

3. Resurs narxlarining o'zgaruvchanligi: Mahalliy va xalqaro bozorlardagi xomashyo, materiallar, yoqilg'i va energiya resurslari narxlarining tez-tez o'zgarishi, ayniqsa, inflyatsion bosim mavjud bo'lganda, tannarxni hisoblashni murakkablashtiradi. Bu holat, ayniqsa, inflyatsion bosim mavjud bo'lganda, korxonalar uchun rejalashtirish va narx siyosatini belgilashda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi.

4. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi: O'zbekistonda raqamlashtirish jarayonlari faol rivojlanmoqda. Ko'plab korxonalar, ayniqsa yiriklari, ERP tizimlarini va zamonaviy buxgalteriya dasturlarini joriy etmoqda. Bu tannarx hisobining avtomatlashtirilishi va ma'lumotlarning aniqligi oshishiga xizmat qiladi. Biroq, kichik va o'rta biznes sub'ektlarida bunday tizimlarni joriy etish uchun moliyaviy va texnik imkoniyatlar cheklangan bo'lishi mumkin.

Xulosa.

Mahsulot tannarxi hisobi va hisobotini shakllantirish korxona boshqaruv tizimining eng muhim va murakkab qismlaridan biridir. Ushbu tadqiqot tannarxning nazariy asoslarini, uning hisoblash metodologiyalarini, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan asosiy muammolar va qiyinchiliklarni atroflicha tahlil qildi. Tanannarxning nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini aks ettirishi, balki strategik boshqaruv qarorlari uchun asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi. Ayniqsa, bilvosita xarajatlarni taqsimlash, axborotning aniqligi, kadrlar malakasi va axborot texnologiyalari bilan bog'liq muammolar tannarx hisobotining ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston sharoitida milliy standartlar, an'anaviy hisoblash usullarining ustunligi va kadrlar salohiyatining yetishmasligi kabi o'ziga xos jihatlar mavjud bo'lib, ular hisob tizimini modernizatsiya qilishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Уразов К.Б. Молиявий ҳисоб ва ҳисобот. Ўқув қўлланма.- Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2020. 408 бет

2. Ташназаров С.Н. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари: Олий ўқув юртлари магистратура мутахассисликлари учун дарслик. Тошкент: «IQTISOD-MOLIYA», 2019. – 584-б. <https://www.academia.edu>
3. Уразов К.Б., Пўлатов М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. -Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020, 564 бет.
3. Ташназаров С.Н. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари: Олий ўқув юртлари магистратура мутахассисликлари учун дарслик. Тошкент: «IQTISOD-MOLIYA», 2019. – 584-б.
4. Toshmatov N., Ismanov I., Buzurkhanov S. Moliyaviy hisob va hisobot. Darslik. T.: -"Sano-standart" nashriyoti, 2019. 560 bet
5. С.Н. Ташназаров, К.Б.Уразов, Д.С. Ташназарова. Бошқарув бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Тошкент, 2022. -448 б.